

Landskapspejare

Landskapspejare

FATABUREN 2011

Landskapsspejare

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2011

Red. Christina Westergren

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har i dag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvireras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

Fataburen 2011
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare

Bildredaktör Marie Tornehave

Medredaktör Dan Waldetoft

Omslag och grafisk form Lena Eklund, Kolofon

Omslagsfoto Gunnar Lundh, Nordiska museet. Sudersand, Fårö, Gotland 1938

För- och eftersättsblad »CHARTA öfwer TÖRESÖ SÄTERIE ... Författad Åren 1796, 97, 98, 99 & 1801, af Per Lifman junior.« Detaljer, foto Mats Landin, Nordiska museet

Tryckt hos NRS Tryckeri, Huskvarna 2011

ISSN 0348 97 1 x

ISBN 978 91 7 108 546 7

Julita gård, stora huset och rosengården. Foto Peter Segemark, Nordiska museet.

Julita gård – ett biologiskt industriminne

Julita gård är Nordiska museets museiherrgård i Julita socken i västra Södermanland. Nordiska museet fick godset som donation i samband med den siste private ägaren, Arthur Bäckströms död 1941. Totalt omfattar godset 2 200 hektar mark och mer än 360 byggnader. Det kanske största kulturhistoriska värdet är den väl bevarade helhetsmiljön med byggnader, park och trädgård, det omgivande landskapet samt ett rikt arkiv- och dokumentationsmaterial. Julita gård är också platsen för Nordiska museets arbete med levande samlingar och en viktig del i museets funktion som Sveriges lantbruksmuseum.

Jordbrukets modernisering

Perioden 1870–1920 präglades i Sverige och stora delar av övriga Europa av en snabb modernisering inom jordbrukssektorn. De förbättrade transportmöjligheterna under 1870-talet, inte minst järnvägen från de amerikanska prärierna och från de ryska stäpperna till exporthamnarna, ledde till en kraftig ökning i utbudet av spannmål. Över Västeuropa skölj-

GUSTAV OLSSON är agronom, civilekonom och historiker. Han är sedan 2010 chef för Nordiska museets avdelning Julita gård och har tidigare arbetat som lantbruksdirektör vid länsstyrelsen i Södermanland.

Mejerskor med mjölkhinkar utanför mejeriet på Julita gård.
Foto ca 1912, Nordiska museet.

de en flod av billig amerikansk och rysk spannmål och priserna föll med nära 50 % under ett decennium. Samtidigt innebar den begynnande industrialiseringen och urbaniseringen att det växte fram en marknad för förädlade animalieprodukter. Städernas befolkning växte och köpkraften hos stadsbefolkningen växte också. Man fick råd att köpa en större andel animalieprodukter än tidigare.

För de svenska bönderna blev det problem. Den lukrativa havreexporten till England och London hade haft stor betydelse för västra Sveriges jordbruk och försäljningen av spannmål till Stockholm och Bergslagen hade haft stor betydelse för östra Sveriges jordbruk. Plötsligt kunde engelsmännen köpa billigare havre och stockholmarna köpa billigare råg från annat håll.

Svaret på den kraftigt försämrade konkurrenskraften syns fortfarande på landsbygden. Jordbruket ställde på kort tid om från

Korna tas ut till betet efter mjölkningen. De följer lydigt ladugårdskarlen på cykel.
Foto Nordiska museet.

fokus på växtodling till fokus på mjölkproduktion. Över hela landet investerade man i nya ladugårdar för mjölkkor med höga skullutrymmen för allt foder djuren skulle äta. En stor del av ladugårdarna i Sverige har faktiskt kommit till under perioden från 1880 fram till första världskriget och står kvar än i dag som en påminnelse om en lyckad anpassning till nya marknadsvillkor.

Omställningen av jordbruket, som underlättades av regelverket för laga skifte från 1827, förde också med sig en stor omställning av markanvändningen. Ängen fick kraftigt minskad betydelse till förmån för åkern. För att fullt ut förstå innebörden av detta behöver man ha klart för sig vad ordet äng betydde i det gamla

jordbrukssamhället. I dag säger vi äng om i stort sett vilken gräsmark som helst men förr betydde äng alltid sådan naturligt gräsbärande mark där man genom slåtter skördade djurens vinterfoder. Djurens sommarfoder kom från bete: på skogen, i en särskilt inhägnad beteshage/hagmark eller på trädan – den del av åkermarken som inte såddes och som djuren därför fick beträda. På åkermarken såddes enbart säd.

I östra Sverige var tvåsådet det dominerande brukningssystemet för åkermarken. Det innebar att åkermarken var delad i två delar, en som besåddes vartannat år och en som trädades vartannat år. På de stora godsen i Södermanland, t.ex. Julita, hade odlingen av råg för avsalu en stor betydelse. Men när den amerikanska spannmålen välde in i Europa föll priserna med nära 50 % under ett decennium och villkoren för Julita gård förändrades radikalt.

Industrialiseringen av Julita gård

Släkten Palbitzki hade ägt Julita gård sedan mitten av 1600-talet då den siste baronen, Mattias Palbitzki, avled 1851. Godset ärvdes då av hans syskonbarn och syskonbarnbarn, Lewenhaupt och von Oelreich, men hans änka Beata Palbitzki hade besittningsrätt till godset fram till sin död 1872. Redan 1868 lämnade hon emellertid över driften till arvingarna och flyttade själv till utgården Fiskeboda. Arvingarna sålde 1876 godset till tobaksfabrikören Johan Bäckström (han tillträdde godset våren 1877). Dennes son Arthur ärvde Julita gård vid faderns död 1902 men arrenderade det redan från 1892. Vid sin död 1941 donerade Arthur Bäckström huvuddelen av godset till Nordiska museet.

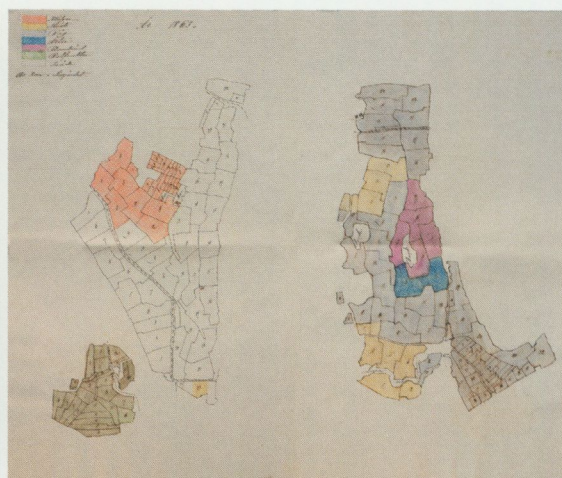
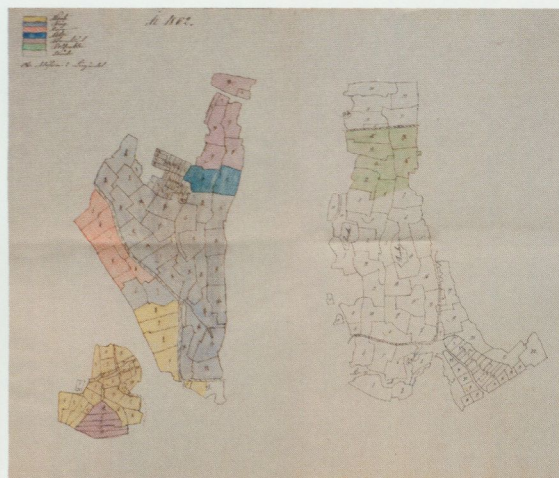
Av allt att döma hade en av arvingarna, Charles Emile von

Höskörd på åkermark, odlad vall 1926. Foto Nordiska museet.

Ängsbruk med lieslätter och räfsning. Foto Nordiska museet.

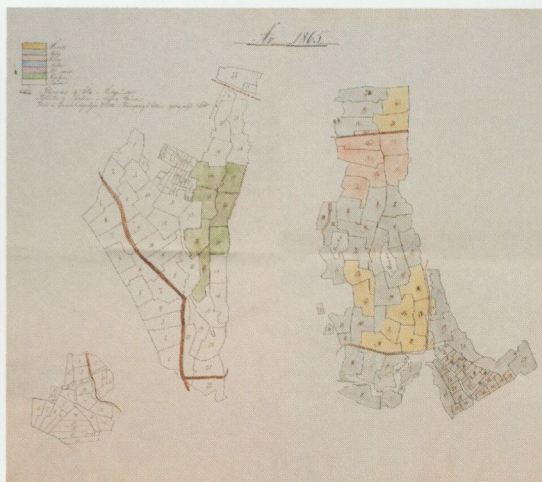
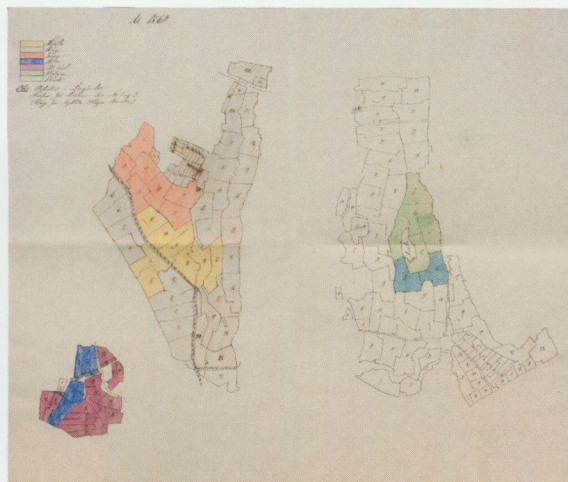

Odlingskartorna i gårdsarkivet visar att tvåsådet dominerade ännu på 1860-talet. Träda (ofärgad yta) och odling (färgad yta) växlar om med två års intervall. Av kartorna framgår också rågens dominans som sädesgröda.

Oelreich, huvudansvaret för driften av Julita gård fram till försäljningen och Johan Bäckström behöll honom därefter som disponent för Julita gård under perioden 1876–92. von Oelreich kom därmed att bli den som ledde den intensiva moderniseringen av Julita gård.

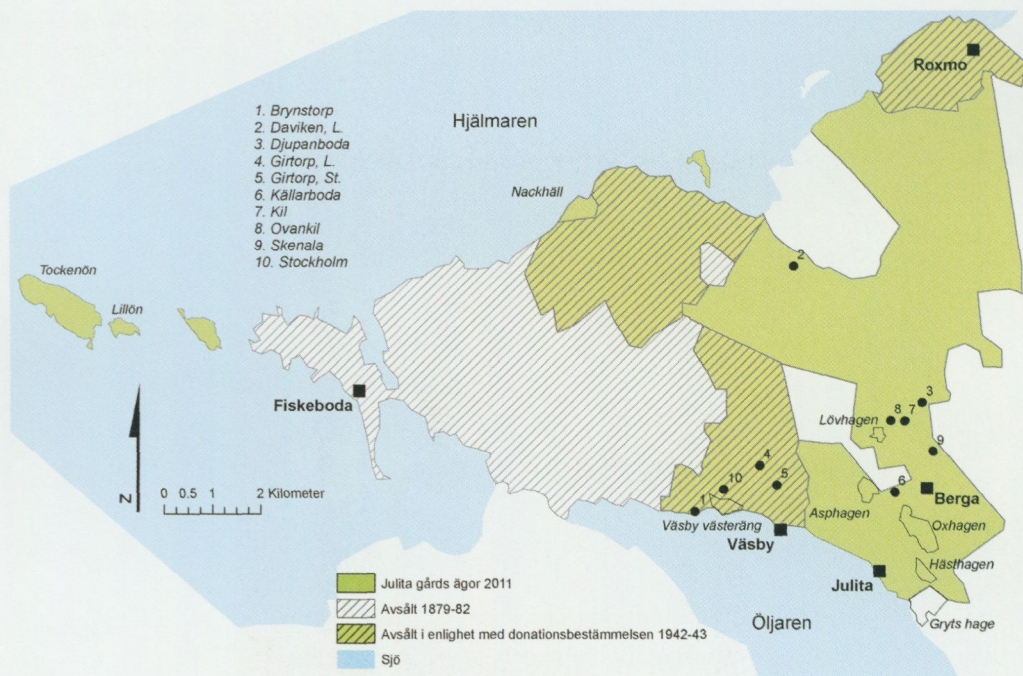
Fram till denna period hade en ganska liten del av godset drivits under eget bruk. I stället var de underlydande gårdarna utarrenderade och fullgjorde sina skyldigheter i natura, genom dagsverken eller leveranser av spannmål m.m. I de två största byarna, Väsby och Berga, liksom i Kil, Ovankil m.fl. fanns arrendatorer som kallades för hälftenbrukare, eftersom de lämnade en del av sin skörd (i teorin hälften) som ersättning till godset.

Redan 1868–69 började förändringsprocessen. Den stora ängsmarken Julita löt torrlades och odlades upp till åker. Åren därefter avhystes Berga by och markerna till arrendegårdarna

Skenala, Kil, Ovankil och Djupanboda lades under gemensamt bruk med Berga som ett rättarlag. Bybebyggelsen vid Berga, som funnits på samma plats i århundraden, revs och i stället uppfördes en stor ladugård och loge för mjölkproduktion samt arbetarbostäder. Ladugården uppfördes 1873, den största arbetarbostaden »rättarbostaden» 1873 och en mindre arbetarbostad 1875. De kompletterades med ytterligare en arbetarbostad 1894. På 1910-talet moderniserades bebyggelsen efter att ladugården och logen brunnit. Motsvarande process ägde rum med den gamla byn Väsby i två etapper på 1870- och 1890-talen och åkermarken till de tidigare arrendegårdarna Stora och Lilla Girtorp, Stockholm och Brynstorp kom i huvudsak att brukas under gemensamt bruk med Väsby som ett rättarlag.

Huvudgården förändrades också med början efter att Johan Bäckström tillträtt som ägare 1877. Godset Julita gård hade

Under perioden 1869–82 koncentrerade man driften till fyra stora anläggningar för mjölkproduktion – Roxmo, Berga, Väsby och Julita. Karta av Per Larsson, intendent för agrarhistoria vid Nordiska museet.

haft i princip samma omfattning sedan arvskiftet efter Mattias Palbitzki d.ä. 1677 nämligen all mark från nuvarande Julita gård ut till Fiskeboda och Hjälmaren. Laga skifte genomfördes 1871–78, fastställdes 28 oktober 1879 och under perioden 1879–82 sålde man den västra tredjedelen av godset.

Därefter började en period av intensiva investeringar när det mesta av dagens byggnadsbestånd vid huvudgården kom till: 1882 ladugården, 1883 logen, 1884 mejeriet, 1885 stallet/redskapshuset, 1886 magasinet, 1887 tobaksladan, 1888 sågen, 1892 nedre och övre arbetarbostaden, 1894 smedjan och snickarverkstaden, 1895 vedskjulet, 1896–99 skedde omfattande nybygg-

Huvuddelen av bebyggelsen vid Julita gård har tillkommit under perioden 1882–95. Foto Olof Wallgren, Nordiska museet.

nation vid utgårdens Väsby, 1903 förvaltarbostaden, 1905 fodermarskbostaden, 1906 virkesboden vid sågen.

Vid början av 1900-talet hade Julita gård mött de förändrade omvärldsvillkoren genom att radikalt lägga om arrendesystemet och avveckla alla större arrendegårdar utom Lilla Daviken. De arrendegårdar som inte såldes av 1879–82 försvann eller fick ändrad funktion.

Den del av godset som inte såldes hade tidigare omfattat 16 större arrendegårdar (8 hälftenbruk, 8 dagsverksgårdar) och två rättarlag (huvudgården och Roxmo). I stället hade man gått till ett läge med en större arrendegård (Lilla Daviken) och fyra rättarlag

(huvudgården, Roxmo, Berga, Väsby), fem före detta arrendegårdar hade blivit dagsverkstorp eller arbetarbostäder (Djupanboda, Stora och Lilla Girtorp, Stockholm, Ovankil), tre bebyggelser hade helt försvunnit (Kil, Skenala, Källarboda – frälsegården) och en fungerade som fiskarboställe (Brynstorp). Vid huvudgården fanns också mejeri, såg, kvarn och tegelbruk. Förändringen i bebyggelsestruktur var omfattande och det mesta av processen var över på mindre än tjugo år.

En motsvarande förvandling ägde samtidigt rum ute i markerna och man kan konstatera att även den var mycket intensiv. Julita gårds totalareal var ca 4 800 hektar före försäljningarna 1879–82 och ca 3 200 hektar därefter. Under perioden 1868–98 minskade arealen slätteräng från möjligen så mycket som 700 hektar till ca 45 hektar medan arealen åker ökade i motsvarande grad. Det foder som tidigare hämtats från ängarna odlades nu som en åkergröda på åkern, klöver och timotej hade ersatt de gamla slätterväxterna.

Än mer dramatisk blir förändringen om man tar hänsyn till att den ängsmark som var kvar 1898 var sådan mark som av någon anledning var svår eller olämplig att odla upp till åker. Det rörde sig om sankastrandängar längs Öljarens strand, andra sankmarker samt Tåkenön och Lillön. Dessa senare ligger långt ut i Hjälmarens och var rimligen svåra att plöja upp till åker av det skälet. Där det var möjligt hade avvecklingen av ängsmark varit i det närmaste total på några få decennier.

Användningen av skogs- och hagmarken blev också totalt anorlunda. Ur skogen hade tidigare tagits virke till husbehov, träkol och en del björkved. Stora arealer svedjades – dvs. skogen högg ner, brändes av och efter en rågskörd fick marken bli hagmark och i allmänhet bevuxen med björk. Precis som i övriga

Korna flyttas till Tåkenön. Foto Nordiska museet.

Sverige var skogens kanske viktigaste funktion att fungera som fodermark. Djuren betade i skogen och från träden skars löv som användes till vinterfoder. Gränsen mellan vad som var skog och vad som var fodermark var flytande på ett helt annat sätt än i dag.

Den transportrevolution som innebar att jordbruket fick ställa om från råg till mjölk innebar också en revolution för handeln med skogsprodukter och dessa fick plötsligt ett nytt värde över hela Sverige med framväxt av sågverk och träpatroner. På Julita gård införde man senast 1882 nya arrendekontrakt för underlydande torp och gårdar där allt svedjande, all lövtäkt och allt skogsbyte förbjöds. Djuren hänvisades till de visserligen stora men likaväl inhägnade arealerna hagmark och kunde inte längre gå fritt. Skogen indelades under perioden 1882–84 till traktuggning enligt för tiden moderna metoder.

1900-talet

Om Julita gård påverkades intensivt av det sena 1800-talets omvandling i jordbruket har påverkan av efterkrigstidens rationaliseringar blivit desto mindre. I övriga Mellansverige blev många torp helt enkelt upphuggna till ved under andra världskrigets bränslebrist. Eftersom Julita gård just under den perioden förvaltades av dödsboet efter Arthur Bäckström och där efter av Nordiska museet bevarades den mesta bebyggelsen. Museet tyckte visserligen att man var tvungen att riva en del ödetorp direkt vid tillträdet men bevarade det mesta och var framför allt särskilt noga med det som hade något större kulturhistoriskt värde. Bebyggelsen har sedan dess varit i stort sett orörd. Inte minst viktigt är det att ingen ny bebyggelse tillåtits.

Förändringen i markanvändning har också varit mindre än för de flesta motsvarande gårdar. En del obrukad åkermark planterades här liksom på många andra håll med granskog på 1950-talet, men å andra sidan började man redan på 1980-talet en omfattande restaurering av sådana hagmarker som växt igen under 1900-talet.

Det väl bevarade byggnadsbeståndet och den väl bevarade markanvändningen kompletteras på ett närmast unikt sätt av Nordiska museets upppteckningsmaterial. När museet tillträdde donationen intervjuades ett stort antal äldre personer på godset och vi har därför en god bild av det liv som levdes i byggnader och marker vid förra sekelskiftet. Förutsättningarna är alltså särdeles goda att med Arthur Bäckströms formulering »åt kommande släkten gifva en trogen bild, hur en sörmländsk herrgård af betydligare omfång tedde sig vid början af innevarande och slutet af kommande århundrade«, nämligen kring 1900.

Behovet av byggnadsvård är omfattande. Närmast svindlande

stora insatser krävs enbart för att hålla jämna steg med tidens tand på de över 360 byggnaderna. Uppgiften är oerhörd och kräver stora insatser men är trots det inte alldeles hopplös. Hur Nordiska museet hanterar den utmaningen är en särskild historia som inte hör hemma här. Behovet av landskapsvård är knappast mindre omfattande och jag vill i det följande beskriva hur museet arbetar och tänker i dag. Men först några ord om hur man kan veta att marken använts på det ena eller andra sättet i gångna tider.

Tåkenön 24 juni 1910, ett fotografi som bl.a. berättar om markanvändningen. Ängsmarken i bakgrunden väntar på slåtter i juli månad. Ängen hävdas i dag inom ramen för EU:s miljöersättningar. Foto Nordiska museet.

I källmaterialet kan vi följa omvandlingen på Julita

Tre kategorier av markhistoriskt källmaterial är särskilt viktiga: bildmaterial, kartor samt marken i sig. Dessa kan sedan kompletteras av det skriftliga materialet.

Källmaterialet bilder

Det finns inget särskilt omfattande historiskt bildmaterial från Julita gård. Det som står ut är Allart van Everdingens stora Julitativla från ca 1650 som är en av de äldsta landskapsmålingarna med svenskt motiv. Sedan finns några skisser från 1700- och 1800-talen som närmast i förbigående visar något om markanvändningen. Detsamma gäller för mycket av 1900-talets fotomaterial och endast när markhistorikern har lite tur har den fina oxen eller en jubilerande farmor fotograferats med en hagmark eller odling i bakgrunden. Det är först med Nordiska museets inträde på scenen som en mer konsekvent dokumentation genomförts.

Källmaterialet kartor

Sverige har ett världsunikt kartmaterial som täcker stora delar av landet. Lantmäteriet inrättades 1628 och de äldsta kartorna är översikter av enskilda gårdar. Verksamheten kom sedan att styras av politiska beslut med en stor kartering av indragna gods i samband med reduktionen och mängder av skifteskartor som följde på stadgorna om storskifte 1757 och laga skifte 1827. Bitar av Julitagodset karterades redan i den första kartläggningen på 1630-talet. Sedan finns flera lager tämligen heltäckande karteringar av godset med storskifteskarteringar 1760–75 och laga skifteskarteringen från 1871–79. Därefter finns ekonomiska kartan som upprättades 1898–99 för Södermanland (tryckt

1904). Kartmaterialet bekräftar bilden av en omfattande förändring i markanvändningen under 1880- och 1890-talen.

Källmaterialet marken

Finns några spår kvar av tidigare markanvändning? Ja, givetvis. Ännu i dag kan man se träd som i växtsättet visar spår av lövtäkt och träd med vida kronor som sträckt ut sina grenar i ett öppet beteslandskap. Även om de träden i dag står långt inne i skogen berättar de för oss att man förr i tiden bedrivit

Lövhagens björk har grenat sig i brösthöjd – ett spår av lövtäkt. Jämför Fataburen 1943 s. 30. Foto Peter Segemark, Nordiska museet.

Asphagens ek har skickat ut sina grenar horisontellt i ett öppet landskap. Nu har de grenarna dött och de nya grenarna sträcker sig vertikalt mot det sparsamma ljus som ännu når ner i den f.d. hagmarken. Foto Peter Segemark, Nordiska museet.

lövtäkt i området eller att marken varit så öppen att träden inte behövt växa uppåt utan kunnat sträcka ut sig som en riktig sparbanksek. Kring Julita gård finns exempelvis de gamla björkarna vid Lövhagen, ekarna vid Asphagen eller i det närliggande naturreservatet Väsby.

Träden fungerar förstås bara som källmaterial så långt bakåt i tiden som de är gamla och detsamma gäller för andra växter. Markfloras sammansättning kan säga något om hur marken använts ett antal decennier bakåt i tiden men säger sällan något om tider som ligger längre bort. Om ett område t.ex. rensats från sten för att underlätta odling kan det däremot röra sig om spår från markanvändning som kan vara både sen eller mycket gammal.

Nordiska museet och landskapet

När Arthur Bäckström började dra upp planerna för sitt testamente i början av 1920-talet tänkte han sig att i första hand donera friluftsmuseet Julita skans med de tillhörande samlingarna till Nordiska museet. Så småningom växte beslutet fram att testamentet skulle omfatta godset i sin helhet med undantag av de stora utgårdarna Väsby och Roxmo.

Redan från första början insåg museets tjänstemän att det fanns ett stort kulturhistoriskt värde i det sammanhållna godset Julita. I *Fataburen* 1943 skriver Sigurd Wallin: »Donatorn har pekat på att herrgårdens bevarande i oförändrat skick kan få betydelse i framtiden, då många förhållanden ha förändrat sig. Här ligger en säkerligen mycket sann fingervisning om att institutionens värde skall komma att undgå en ständig stegring.»

Carl Fries föreslog t.o.m. att »med Stensjö by som vägledande exempel skulle Nordiska museet på sin egen domän, det sto-

ra godset Julita i Sörmland, än i denna dag kunna återställa och vidmakthålla ett litet stycke mellansvensk bygd, som ganska väl skulle kunna representera museets egen tillblivetstid, 1890-talet. Det finns där, delvis tätt intill stora vägen, några torp och backstugor med små gårdar i blandningen med bitar av hårdvallsäng och med ljusa björkhagar kring åker och äng. Allt detta hävdades med stor omsorg ännu på löjtnantens tid, som de gamla säger på Julita. Men sådant är redan en sällsynthet i mellansvensk odlingsterräng; de små åkrarna läggs igen, ängen blir skog, hagen blir skog. Låt torpen leva, lien gå i ängarna, korna beta i sommarhagarna – och det ska inte dröja länge tills 90-talsbygden, det levande museet på Julita står fram som en märklig uppenbarelse ur odlingens hävder. Löjtnant Arthur Bäckströms vackra gåva till svenska folket skall därmed innesluta den museala utveckling på själva den svenska marken som givaren inte kunde förutsäga men som vore honom en glädje att se, om han ännu levde.»

Även om han kanske inte kände till alla detaljer i de ekologiska och markhistoriska sambanden stod det dock klart för löjtnant Bäckström att landskapsvärdena var viktiga. I början av 1920 var det nämligen aktuellt att göra en utredning om att sänka Öljaren. Motståndet från godsägarna på Julitasidan var kompakt och projektet blev aldrig av. Löjtnantens argument »Julita gård är utan gensägelse känd och erkänd såsom en av mellersta Sveriges naturskönaste egendomar« håller än i dag.

I den utbyggnadsplan för Julita som presenterades 1971 och som låg till grund för Nordiska museets beslut att förlägga centralmagasinet och lantbruksmuseet till Julita konstaterar man också att »med dagens värderingar ligger Julita gårds största värde ur kulturhistorisk synpunkt i den sammanhållna helheten: ett

Gryts hage. Första steget i en hagmarksrestaurering är ofta att sätta stängsel och röja sly. Foto Peter Segemark, Nordiska museet.

storgods med levande jordbruk, skogsbruk och fiske och med en äldre tids alla funktioner ännu representerade. Samtidigt innehåller godset ett landskap som osökt erbjuder möjligheten till en vidgad publik presentation av såväl äldre som nutida lantbruksfunktioner.»

Dagens landskapsvård vid Julita gård

I dag är kulturlandskapet en integrerad del i upplevelsen av Julita gård. Den största insatsen görs av jordbruksarrendatorn. Huvudgården Julita är utarrenderad med villkoret att arrendatorn måste ha ett visst antal kor samt med förbehållet att han inte får odla »vedartade grödor« t.ex. energiskog på åkermarken. Landskapselement som stenmurar och åkerholmar har ett generellt skydd i lagstiftningen och blir därmed också bevarade.

Nordiska museet bedriver också jordbruk. Marginalmarkerna – de små åkrar och hagmarker som inte är företagsekonomiskt lönsamma att bruka sköts av museet självt. Åkrarna är gräsbevuxna och gräset slås årligen. Insatsen är ganska liten men landskapsvärdet är stort. Marken behåller sin karaktär av åkermark och det är lätt att se åkerfigurens konturer. Hagmarkerna sköts genom årligt bete av nötkreatur, får eller hästar. Stängslingen med trästolpar och metalltråd knyter an till en stängsling som förekom så tidigt som 1896.

Skogsmarken måste man sköta som skog sköts i dag. Vi har inte de ekonomiska förutsättningarna att bedriva någon form av historiskt skogsbruk och i viss utsträckning harmonierar ett nutida skogsbruk med den bebyggelse och det jordbrukslandskap som finns vid Julita gård. Den riktigt grundläggande förändringen av skogsbruket skedde helt enkelt när man upphörde med att låta djuren gå fritt på skogen, upphörde med lövtäkt, upphörde med kärrslätter och fick en ny syn på skogens produktionsvärde under andra halvan av 1800-talet. Skillnaden mellan skogsbruket på Julita ca 1900 och skogen på Julita i dag är sannolikt betydligt mindre än skillnaden mellan 1850 och 1900.

Vid en del av torpen finns åkermark som planterades med gran under 1950-talet. Nu är skogen i många fall slutavverkningsmo-

Gammaldags lieslätter och
»modern« maskinslätter.
Foto Nordiska museet.

gen och från fall till fall överväger man att låta marken bli åker igen för att därigenom komplettera torpmiljön. Eftersom det rör sig om ganska få hektar och eftersom det finns teknik för att ta tillvara t.ex. stubbar vid en slutavverkning är kostnaden för detta förhållandevis liten.

Går det lika lätt att sköta ängsmarkerna och hagmarkerna? Ja, EU:s gemensamma jordbrukspolitik som får kritik för många saker har åtminstone det goda med sig att en del av pengarna sätts av som miljöersättningar. Lantbrukare får ersättning för att sköta slätterängar eller låta beta och röja hagmarker med höga naturvärden.

Med miljöersättningar sköter man slätterängarna på Tåkenön. Sannolikt är detta de enda slätterängar i Södermanland som kan uppvisa så lång oavbruten hävd. Slätterängarna har en värdefull och särpräglad flora, och de gör det också möjligt att föreställa sig den naturupplevelse som ledde till att öarna särbehandlades i

löjtnant Bäckströms testamente. Med hjälp av miljöersättningarna blir det möjligt att hålla betesdjur i de stora beteshagarna runt huvudgården, Oxhagen och Hästhagen t.ex. Det är också miljöersättningarna som möjliggör den nyss påbörjade restaureringen av Gryts hage – den stora hagmarken mellan Julita gård och Julita kyrka.

För närvarande är det inte möjligt att konsekvent sköta hela godset som en »trogen bild« av sekelskiftet 1900. En rimlig målsättning är att försöka hävda som åker all mark som redovisades som åker kring förra sekelskiftet. Detta av flera skäl. Den har ofta bevarats öppen och insatsen är därmed begränsad, i huvudsak representerar den »odlingsmaximum«, alltså åkermarkens största utbredning, och den finns dessutom väl dokumenterad på ekonomiska kartan från 1898.

Det är också möjligt att hävda de små resterna av slätteräng på fastlandet och tillräckligt av slätterängarna på Tåkenön för att kunna förmedla upplevelsen av det gamla odlingslandskapet. Däremot är det inte realistiskt att hävda alla de beteshagar som funnits och dokumenterats i anslutning till torpen. Tills vidare får man koncentrera insatserna på de hagmarker som fortfarande hävdas och rikta eventuella ytterligare insatser till hagmarker i anslutning till de bäst bevarade torpmiljöerna.

Under de senaste åren har Nordiska museet gjort en utredning som visar på några särskilt värdefulla agrarhistoriska miljöer vid Julita gård – Tåkenön, Nackhäll, Djupanboda, Lövhagen, Berga m.fl. Under 2010 har man genomfört ett projekt som syftar till att identifiera metoder för förmedling av landskapets historia. Projektet pekar bl.a. på möjligheterna att arbeta med nya medier och ny teknik för att nå fram. Med början 2011 placerar museet en särskild tjänst som intendent med ansvar för det agrarhisto-

Betessläppet i början av maj lockar stor publik och korna börjar en ny landskapsvårds-säsong. Foto Peter Segemark, Nordiska museet.

riska fältet vid Julita gård. Ansvarsområdet kommer dels att omfatta de lantbrukshistoriska samlingarna, en av världens främsta, men också helhetsmiljön vid Julita gård.

För kommunikation kring lantbruks- och landskapshistoria är Julita gård perfekt. Förutsättningarna för att leva upp till Arthur Bäckströms formulering i donationen, att »åt kommande släkten giva en trogen bild, hur en sörmländsk herrgård av betydligare omfång tedde sig« är mycket goda. Det är också möjligheterna att fullgöra uppdraget att vara Sveriges lantbruksmuseum.